

Földes Béla: Individualizmus és háború.

(Eszmetöredék.)

Nagy jelentőségű volt az újjászületés kora az egyén értékelése és érvényesülése, az egyén felszabadítása szempontjából. A középkor ezerféle korlátjai alul kiszabadulva, az egyén kivívta magának a szabadságot, önrendelkezési jogát, ami egy nagy történeti fejlődési processzusnak kezdőbetűje volt. Először az emberi szellem vágyódott arra, hogy a reá rakott bilincseket, a tekintély szemköttit lerázza. Gondolatait nem akarta gyámság alá helyezni, az igazság forrásait maga akarta felkeresni, azoknak kutatását, megítélését biztosítani akarta magának, függetlenül hagyománytól, tekintélytől, tilalomtól: Aztán kereste szabadságát és szabad intézkedési jogát az állam és az államhatalom terén. Az államot ki kellett ragadni a felelőtlen főhatalom, aztán a kiváltságosok kezéből és a nemzet államává tenni, hogy a „volonté générale” irányíthassa. Aztán ki kellett vívni a munka szabadságát a gazdasági élet terén. A munka az Isten adománya, melyet korlátozni nem szabad sem céhszabályzatokkal, sem vásári kiváltságokkal, sem külkereskedelmi akadályokkal. Vallásszabadság, gondolatszabadság, politikai és polgári szabadság, ipar- és kereskedelmi szabadság, vándorlási, letelepedési, utazási, házassági szabadság – az emberi haladás ezen erős emeltyűi lassanként működni kezdtek és erős individualisztikus jelleget adtak az újkori társadalmak életének.

De bekövetkezett az individualizmus túlhajtása is és csakhamar mutatkoztak ennek káros következményei. Az individualizmus fokozódott, hatványozódott egoizmussá, atomizmussá, anarchizmussá. Az egoizmus vezetésére bízott szabad verseny sok egyén eltiprásához vezetett, sok emberi élet, emberi erő megsemmisítéséhez és így az individualizmus önmagával ellentétbe

jött. Az individualizmus már csak az erős egyének individualizmusa volt, az erős egyének alatt pedig különösen a kíméletlen, minden erkölcsi skrupulustól ment egyéneket kellett érteni.

A nem helyesen felfogott individualizmustól a helyesen felfogott individualizmushoz kellett folyamodni. Az individualizmust rá kellett kényszeríteni az emberiség fejlődésének érdekében, hogy ismerje el saját határait, saját korlátait. Ez a munka folyik egy félszázad óta. Nézzük mármost miképp szolgálja a nagy világháború e korszakos társadalmi újjáalakulást.

Az individuális és a kollektív, kontraindividuális szervezkedés története és lélektana a háború által rendkívül érdekes és jellemző megvilágítást nyer. Már régen kifejtettem – most már az ismeretes sarki hordár is mondja – hogy Anglia és Németország – és végső elemzésben ez a mostani háború e kettőnek érdekellentétéből fakadt, a többiek csak mellékfigurák – e két elv jellemző alakulását és hatását mutatja. Anglia politikai és gazdasági fejlődésének kezdete összeesik azzal a korrallal, midőn majdnem minden bölcséleti rendszer az individualizmust hirdette. Anglia ezt az elvet erőlyesen megfogta és bevitte magán- és nyilvános életébe. „My home is my castle”, ez az egyén dacos akarata a köz akaratával szemben. A családi intézmény a hitbizományi rendszer mellett úgy van szervezve, mint egy külön szuverenitás, mint maga az állam. Az állam, a köz elgyengül, alig van ereje, alig van hatásköre. Inkább a gyarmatokban talál helyet. Ezért odaszökik. Anglia e felfogáshoz csökönnyösen ragaszkodik máig, mert imponáló erejének köszöni nagy fellendülését, világhatalmi állását. Köszönhette pedig azért, mert gazdasági újjászületése oly korba esett, midőn az egyéni erő, az egyéni vállalkozási szellem, az egyéni bátorság döntő szerepet játszott, csodákat művelt.

Ez ma teljesen megváltozott. „A civilizáció haladásával – mondja már John Stuart Mill – a hatalom átmegy az egyénekről a tömegre: a tömeg jelentősége mindig nagyobb, az egyéné mindig kisebb lesz.” Ma, a világgazdaság korszakában, a világra kiterjedő energiák működnek. Ma óriási tömegeket kell mozgásba hozni. De ahhoz szükséges, hogy az erőket, a tömegeket szervezni tudjuk. Itt már nem elég az egyéni erő, annak helyébe kell, hogy a szervezett erő működésbe hozassék. Ez nagy tudást, nagy előkészületeket, távoli hatások számbavételét követeli, követeli pedig elsősorban az egyéni erők alárendelését a szervezet alá.

Erre a szerepre kétségtelenül legjobban elő volt készítve a kategorikus imperativus népe, az a nép, melyet Kant nevelt, az a nép, melyben legtöbb az erkölcsi fluidum, legtöbb a kötelességtudás, az a nép, mely a kötelességteljesítés fanatikusa, az a nép, melynek költője az erkölcs legmagasabb kanonját hirdeti:

immer strebe zum Ganzen, und kannst Du selber kein Ganzes
Werden, als dienendes Glied schliess an ein Ganzes dich an.

Mily mély különbség Shakespearenek a saját gyászán tépelődő Hamletja és Goethe Faustja között, ki az egész emberiség fájdalmát átérzi. („Der Menschheit ganzer Jammer fasst mich an”!)

Ez a felfogás, mely a német szellem felfogása, követeli az individualizmus megzabolázását, követeli az odaadást az egész iránt, az alárendelést az egész alá. Még a zenében is ezt hirdeti a német géniusz: a beethoveni szimfónia és wagneri opera szemben a régi zene szólóival és áriáival. A német szellem legjobban tudta legyőzni az individualizmust, melynek legmakacsabb képviselője most a német veszély ellen síkra száll. De mélyebben tekintő angoloknak már a háború előtt érezniök kellett, hogy a múltban oly nagyszerű individualizmus, melynek klasszikus képviselői a világot meghódították, a tengereket hatalmukba kerítették, a mai kor követelményeit nem tudja kielégíteni. Nagy részét annak a munkának, melyet az utolsó évtizedekben a csatornán túl látzólag az angolok végeztek, azt skótok, különösen pedig az Angliában minden téren nagy számban működő németek létesítették tudásukkal, alaposágukkal, szorgalmukkal, szervező tehetségükkel, kötelességtudásukkal, szerény igényeikkel. Ebben bizonyítékát láthatjuk annak, hogy a mai kor nagy feladatait valóban nem egy individualisztikus nép tudja teljesíteni, hanem oly nép, mely a nagy tömegeket szervezni tudja és amely hajlandó külön énjével a nagy tömegekbe beleolvadni. A háború, mely a legóvatosabb projiciálás mellett okvetetlenül Anglia hatalmát csökkenteni fogja, csökkenti azzal az individualizmus túltengését is.

A háború tragikus kommentárt irt az individualizmus felfogásához. Az egyén teljesen a világtörténelem forgatagába került, eltörpült, megsemmisült. Az egésznek sorsa, érdekei teljes lemondásra készítették az egyént. Dúslakodtál gazdagságban, a háború koldussá, földönfutóvá tett. Agyvelőd tele van nagy koncepciókkal, szíved nemes érzelmekkel, a vak golyó leterített, a nagy remények,

a nagy tervek bezárva egy sírgödörbe. Boldogan éltél feleséged oldalán, gyermekeid körében: elhagyatva, idegen földön, ismeretlen bajtársak között jeltelen sírban szállt rád a halál éjszakája. Hazádat akartad a gaz ellenség ellen megvédeni és a háború első napján kiesik a kard a kezedből. Egyetlen gyermekedet vesztetted, életednek többé sem tartalma, sem célja. Kormányokat és rendszereket akartál buktatni, hazádnak mérges légkörét tisztítani, most ott nyugszol, hazátlanul, szótlanul, erőtlenül. Hol van a büszke individuuum? Parányira összezsugorodott. Millió és millió embernek sorsa másképp alakul, mint azt a háború előtt képzelte. Egy sem maradt a mi volt a háború előtt és másképp alakul mind-egyiknek a jövője, mint azt remélhette. A fiatal boldogságot, sikert remélt, levitézlett. Az öreg nyugodt, megelégedett aggkort remélt, melynek biztosítására egy életen át fáradozott, takarékoskodott, a háború kifosztotta mindemből. A paraszt otthagyta kis földjét, apathikusan bolyong országutakon végig, összetörve, vele aggasztánok, gyámoltalan nők, elhagyott gyermekek. A háború hangosan hirdeti, hogy sorsunkat magasabb erők irányítják és az individualizmus csak egy akkord a világrend magasztos oratóriumában. Az egyén eltörpül a világrend intézkedései előtt. De összetörpül az állam mindenhatósága előtt is. Minden erő egy ponton központosul, az állam szervezetében, mert csak így sikerülhet a nagy veszélynek, a nemzeti lét megsemmisítésének elhárítása. Itt nincs több egyéni akarat, egyéni vágy, egyéni belátás, az egyént a nagy leviathan felfalja, az egyén csak mint csekélyke része az államnak jön tekintetbe. Egyéni élet nincs, egyéni szabadság nincs. Az állam előírja, mennyi kenyeret, mennyi tejet, vaját, húst ehetsz és mely napokon szabad bizonyos ételeket készíttetni. Az állam lefoglal minden magántulajdont, amire szüksége van, lovat, kocsit, gőzkocsit, gabonát, rezet, bőrt, benzint, gummit, szövetet stb. Az állam megállapítja, mit szabad behozni, mit szabad kivinni. Az állam megtiltja a fényűzést, becsukítja a mulatóhelyeket, megállapítja a záróórát. Az állam megszabja az árakat, gátat vet az üzérkedésnek, megszabja a termelési eljárásokat, a munkabéreket, a munkaidőt. Az állam kötelez a föld művelésére, megparancsolja, hogy hadban álló szomszédoknak földjét művelje. Megszabja, mennyi osztalékot fizethet a részvénytársulat. Az állam lefoglal mindent, amire közvetlenül vagy közvetve szüksége van, a hadviselés technikai és gazdasági eszközeit. Anglia, az indivi-

dualizmus klasszikus földje, lefoglalja polgárainak külföldi érték-papírbirtokát, hogy külföldön ezzel fizetéseket teljesíthessen. Ugyanezt teszi Franciaország. Különös, ha némelyek ezt a kapitalizmus győzelmének tekintik. Holott itt az állam ép határt akar vetni a kapitalizmus egoizmusának, mely a szabad verseny mellett érvényesülést keres. Itt pedig teljes a gubernementalizmus és nem a tőke érdekei jutnak érvényre, hanem a köz érdeke. Az állam szabadon rendelkezik az egész nemzeti tőkével. Igaz, sok országban oly módon, hogy a tőke működésének módjait és eszközeit alkalmazza, de a köz érdekében.

A magántulajdonjog, a forgalom, a jövedelemeloszlás, a termelés és fogyasztás köreibe a háború által szükségessé vált intézkedések folytán oly mély beavatkozás történt, a gazdasági és jogi élet annyira a hivatalos államigazgatás jellegét nyerte, hogy valószínűleg még a háború után is hosszú ideig az előbbi állapothoz visszatérni nem lehet. Több irányban alkalmasint a régi állapothoz visszatérni nem is fognak. A termelés fokozása és ellenőrzése, a forgalom szabályozása, a fogyasztás korlátozása, a munkásügy rendezése nem fog egyhamar a *laisser-faire* elvéhez való visszatérést engedni. Hát még, ha a háború nem fejeződnék úgy be, hogy legalább hosszú időre a béke biztosítva legyen! Akkor az egész állami élet katonai jelleget fog nyerni. De ettől eltekintve, az államnak a jövőben sokkal több lesz a feladata, mert csak az államban összefoglalt erők képesek a feladatok megoldására. Pedig mentől több az állam feladata, annál inkább szorul össze az egyén életköre. Még inkább, mint eddig, kell, hogy az állam az embereket magának nevelje, hogy az állam iránti kötelességeiket teljesítsék. Az állam szolgálatába kell állani a tudománynak, az irodalomnak, a sajtónak, az egyháznak. Viszont az államnak is sokkal többet kell ezekért tenni, mint eddig. Ha a háborúban elismertük a hadvezetőség azon elvét, hogy a pénz nem játszik szerepet, mert az állam létéről van szó, a békére is azt – észszerű mértékkel – alkalmazni kell, mikor kulturális feladatokról van szó. Milyen szárnalmas az az állam; mely kénytelen azt mondani, nincs pénzem egy tanszék felállítására, egy laboratórium dotációjára, egy kórház fönntartására, a csecsemők védelméje, tüdőbajosok ápolására!

Az individualizmus a háború előtt erős tusát vívott nemcsak az állammal, hanem a nemzeti eszmével is. Ezt a nemes kötelé-

ket, mely egy nagy történeti egységre mintegy a családi érzés egyetemlegességének elvét akarja alkalmazni, még gúny tárgyává is tették. A háború ezt a téves felfogást is megcáfolta. A két szélsőség között, a parányi egyén és a nagy emberiség között, mintha a nemzeti egység az volna, mely a teljes realitást képviseli. Az egyén beleszületik ebbe a realitásba, az emberiség egysége pedig még csak a születés stádiumában van, nasciturus. A háború egyszerre megmutatta ezer meg ezer watt erejével és fényével, hogy a nemzeti érzés erős horoggal kapaszkodik az emberi érzélemvilág mélyébe, a hol már az egyéni érzés teljesen erőtlenné válik. Mit jelent itt az emberi mikrokosmos, ahol 30 millió ember megmozdul és ahol 30 millió mögött tízszer harminc millió összeforr a nemzeti érzés kohóiban? Az imperializmusig felhevített nemzeti érzés oka a világháborúnak, dőreség tehát annak létezését, sőt jogosultságát kétségbevonni. Hogy vannak tévelygései, súlyos tévelygései, ki vonná azt kétségbe? Hogy vannak határai, hogy különösen az államalkotást lehetetlen csak a nemzeti elvre fektetni, hogy az emberiségi érzést is érvényre kell emelni, ki tagadja ezt? De hogy a nemzeti érzés létezik, hogy erős, ellenállhatatlan, hogy az egyéni érzést képes még a halállal szemben is elhallgatni, azt a háború eléggé bizonyítja. És kétségtelen, hogy a háború után a nemzeti eszme ereje kisebb nem lesz, csak reméljük, hogy megnesemítve, túlzásaitól, elfogulásaitól menten, a nacionalizmust csak mímelő egoisztikus individualizmust és kapitalizmust megadásra fogja kényszeríteni.

Az individualizmus a háború következtében azonban nemcsak az állami, a nemzeti elv és nemcsak az emberiségen uralkodó történeti erők hatása előtt fog visszavonulni, illetőleg lemondani egyeduralmi törekvéséről, hanem az erkölcsi elvvel szemben is. Akármilyen visszataszító legyen e háború sok jelensége, akármilyen legyen a háború vége, lehetetlen, hogy az erkölcsi, különösen a társadalomerkölcsi elv ne nyerjen általa új erőt, új bizonyítékot. Látni, érezni kell, mily gyorsan sülyed az ember, mihelyt magát az erkölcsi elv uralmától elszakítja. A háború a rettenetes szenvedések, a rombolások laterna magikájával megmutatta, hogy a természet az embert nem elszigetelőre állította, hanem behelyezte az egész emberiségbe. Az egyetemlegesség erősen körülfogja, eggyé forrasztja embertársaival. Akármilyen teszt, akármilyen helyet foglal el, együtt szenved, nélkülöz, aggódik a többiekkel. A béke

eltakarja ezt a tényt, de a háború rámutat, mint Mené tekéire. Vannak ma is, akik az egész iránti kötelességüket a fanatizmusig teljesítik, de a háború az erkölcsi érzést, a köz iránti kötelességet oly lángoló nyelven hirdeti, hogy ez a tanulság lehetetlen, hogy az emberiségre nézve elveszen.

Lezárván az elmefuttatást, fejtegetéseimmel semmikép sem akarom azt állítani, hogy a háború alatt nem látjuk az individualizmus erős megnyilvánulását is. Aki azt belemagyarázná előadásomba, félreértene engemet. Hisz mindennap olvasunk az individualizmus megrendítő megnyilvánulásairól jóban és rosszban, olvasunk emberi angyalokról és ördögökről, hősookról és gyávákról. De ez a végeredményt nem változtatja, a kor képét nem zavarja. Mert a háború a köz életének világokat megrázkódtató megnyilvánulása és minden egyéni erő a nagy feladatok megvalósítására egyesül.

Vannak, akik azon tényből, hogy itt és ott, a háború alatt az állami kormányzat, az állami közegek nagy hibákat követtek el, arra következtetnek, hogy az állami tevékenységet az eddiginél még jobban megszorítani, az individualizmus területét még jobban kiterjeszteni kell. Én e nézetet nem vallom. A hibákat egyének követik el, az a dolog természetét nem változtatja. Amit rosszul intéztek, azt ezentúl jól kell elvégezni. Az irány nincs rosszul kijelölve, csak rossz úton haladtak. Mert a domináns az, hogy az emberiségnek és minden egyes hivatott nemzetnek a jövőben megoldandó feladatai csak a társadalom legmagasabb, leghatalmasabb erőtenyezője által oldhatók meg.

Ez nem jelenti azt, hogy az individualizmus halálra van sebezve és hogy ez így jó volna. Erősen meg vagyok győződve a nagy világmozgalmak ellentétes lefolyásáról, mert csak az ellentétek adják együtt az egész igazságot. Egy individualisztikus hullám után következik egy kontraindividualisztikus hullám. Individualizmus és kontraindividualizmus együvé valók. Az emberiség története az én és te között folyik le, azzal kezdődik, azzal végződni fog. Én és Te képezik együtt az emberiség összejtjét és leghatalmasabb teremtő erővel bír az a kor, mely mindkettőt tudja egyesíteni. Egyes korszakok építő munkája azonban követelheti egyik vagy másik elv differenciálódott alkalmazását. Ezért teljes joggal állíthatjuk, hogy a mai és az ezt követő kor nagy alkotó, szervező feladatai a túlhajtott vagy már elcsenevészedett individua-

lizmus által meg nem oldhatók. A háború az individualizmus apheliumában folyik le és mindenesetre oly kornak előkészítője kell, hogy legyen, melynek az individualisztikus világfelfogással szemben több az altruisztikus, több az ethikai ereje, több az egésznek szervezésére való képessége, több a kötelességérzete, több az alárendelése az egész alá.

„A szükségesnek egyedüli prófétája az a nagy természet, melyben nyugszunk, mint a föld a légkör puha karjai között; az az egység, az a túllélek, mely minden ember külön létét tartalmazza és azt összhangba hozza a többiekkel ... Az ember belsejében az egésznek lelke rejlik ... Az akarat gyengesége akkor mutatkozik, ha valaki saját erejéből akar valamit jelenteni. Minden reform főleg arra törekszik, hogy át legyünk hatva a lélektől, vagy más szavakkal, hogy engedelmeskedni tanuljunk.” (Emerson.)

A háború által közelebb jutunk Fichte alapakaratahoz, mely úgy mint az Emerson-féle túllélek a közben gyökerezik.